

Кіркоська І. С.,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ЧАСУ В СИСТЕМІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЗГІДНО З ТЕОРІЄЮ ПСИХОСИСТЕМАТИКИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню образу часу згідно з теорією психосистематики Г. Гійома. З метою вивчення проспективного аспекту вживання форм індикатива, суб'юнктива та імператива в статті досліджуються етапи формування образу внутрішнього й зовнішнього часу у свідомості людини. Окрема увага приділяється вивченню способів французької мови.

Ключові слова: зовнішній/внутрішній час, оперативний час, проспективний аспект, суб'юнктив, імператив, дискурсивний час, космічний час, глосогенічний час, праксеогенічний час.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження в галузі граматики різних мов уже не вичерпуються простим протиставленням мови й мовлення, яке було запропоноване Ф. де Сосюрмом. Так, у вивченні різних етапів сформованості уявлення про поняття «час» у людській свідомості вчені (наприклад, Г. Гійом, Ж. Муаньє, Р. Валетт, Л. Мінкін) значно просунулись, застосовуючи теорію психосистематики Г. Гійома, яка стає дедалі продуктивнішим «методом» вирішення проблем, пов'язаних із теорією часу як у когнітивному аспекті його вивчення, так і щодо практичної граматики французької мови. Уся суть теорії психосистематики побудована на тому, що система мови, її морфологічна система у свідомості людини є відображенням її уявлення про реальний світ. В основу цього уявлення покладено два поняття: «Час» і «Простір». Поняття часу є формою вираження тривалості буття й послідовності зміни станів усіх матеріальних систем і процесів. Час не існує сам по собі поза матеріальними змінами. Не маючи власного вираження, він виражається в діях і станах, у змінах та рухах, які можуть бути довгими чи короткими та такими, що володіють метричними властивостями.

Метою статті є вивчення етапів формування часу французької мови в позиційній лінгвістиці, дослідження етапів формування образу часу у французькій мові згідно з теорією психосистематики, а також виявлення проспективного значення форм індикатива, суб'юнктива й імператива французької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про часові характеристики мови, мовлення й мовленнєвої діяльності, багато вчених вживають терміни «синхронія» та «діахронія» [1; 7; 8]. Однак ці поняття неточно передають ідею часового сприйняття часу в психосистематиці. Р. Вален пропонує уточнення місця оперативного часу в плинні часу загалом (космічного), часу формування людської мови (глосогенічного) та часу процесу мовлення (праксеогенічного). Оперативний час входить до складу праксеогенічного часу як мікрочас до макрочасу (див. рисунок 1).

Рис. 1. Часові характеристики за Р. Валеном

Яким би безкінечно малим не був мікрочас, він є складовою частиною часу формування фрази, часу дискурсивного, який у свою чергу є частиною праксеогенічного часу. Протягом маленьких моментів, які неможливо вимірити, тобто оперативного часу, відбуваються операції формування лексем у межах запропонованих граматичних категорій, тобто системи операцій із топогенезу (локалізація за місцем) або хроногенезу (локалізація за часом дії) [4, с. 20–23]. Так, оперативний час є певним моментом, коли мовець «приймає рішення» щодо викладеного. Теорія психосистематики передбачає принцип визначення кожної одиниці згідно з її власною позицією щодо інших одиниць мови.

Щодо дій і станів час як форма тривалості або нетривалості усвідомлюється насамперед як «внутрішній час». Залежно від тривалості внутрішнього часу дія характеризується як така, що володіє внутрішньо обмеженим часом, за межі якого вона не виходить. Будь-яка реальна дія, окрім відношення до внутрішнього часу, має відношення до певного часового плану, у якому вона реально відбувається та в якому вона «вміщується» за допомогою відповідної мовної форми, тобто до «зовнішнього» часу. Зовнішній час, який є орієнтованим у свідомості людини на певну точку відліку, у мовній системі співвідноситься з моментом мовлення та сприймається щодо цього моменту як «теперішнє» (одночасне мовлення), «минуле» (передування) і «майбутнє» (слідування). Поступове формування поняття часу в людській свідомості супроводжується зупинками, які завершують послідовні етапи руху та подумки фіксуються мовними позначеннями, які саме формують морфологічну систему дієслова. У французькій мові, як і в інших романських мовах, таких етапів три. Вони відмічені дієслівними формами, що відображають різний ступінь сформованості поняття «час» [3, с. 70].

У свідомості людини, у царині понятійного сприйняття світу початковий момент формування поняття часу постає як дія, яка ще не здійснилась і не «прив'язується» як слід до певного часового плану. Такому уявленню відповідає форма інфінітиву, яка узагальнено повідомляє про дію чи стан у їх відношенні до «внутрішнього» часу, тобто до позначення тривалості. Таке

уявлення про дію виключає поняття «зовнішнього» часу. Час усвідомлюється у вигляді безкінечності (без початковості, а напрям руху часу жодним чином не фіксується). Форми дієслова, які відповідають такому розумінню дії (з включенням лише внутрішнього часу), у французькій мові є формами інфінітиву, прислівників і герундія. Такі форми не позначають процес. Цей етап на шляху «хроногенезу» (формування поняття образу часу) є віртуальним етапом, коли уявлення про образ часу ще не сформувалось у свідомості, проте лише може сформуватись, вступає на шлях до здійснення, це «le temps in posse». Другий етап на шляху хроногенезу – перше уявлення про час ще не розділене на три плани (теперішнього, минулого та майбутнього), а усвідомлюється як рухомий плін часу, такий, що йде або приходить. Цей етап Г. Гійом називає «le temps in fieri», тобто образ часу, що знаходиться в процесі формування. Цьому етапу в системі мови відповідають форми суб'юнктива. Третій етап – це етап завершення формування образу часу («le temps in esse»); він позначає віднесення дії до певного часового плану, який визначається в мовленні щодо моменту мовлення (реального або умовного). У мові такій диференціації поняття «час», яка відносить дію до теперішнього, минулого й майбутнього, слугують форми індикатива. Таким є загальний план мисленевого процесу на шляху хроногенезу, який супроводжується створенням повної картини дії в її відношенні до часового плану, тобто до зовнішнього часу [3, с. 70–74]. Уявлення про час у теорії психосистематики Г. Гійома наведено на рисунку 2.

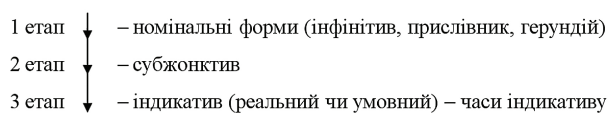

Рис. 2. Етапи формування часу за Г. Гійомом

На рисунку 2. вертикальна вісь символізує шлях, який проходить думка під час формування уявлення про час. На цьому шляху три моменти відзначено трьома горизонтальними зрізами, яким відповідають три серії дієслівних форм.

Представляючи часову систему дієслів, Г. Гійом описує теперішній час за його власною семантичною структурою та за його позицією в системі. За семантичною структурою теперішній час є поєднанням двох сем: семи часу, що настає (майбутнього), та семи часу, що йде (минулого). За своєю позицією в системі мови теперішній час слугує для розділу часових планів: минулого та майбутнього (див. рисунок 3) [5].

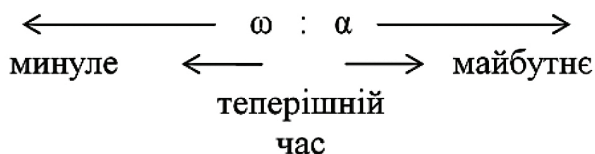

Рис. 3. Семантична структура теперішнього часу за Г. Гійомом

Вектори, що відповідають руху часу, крізь теперішній час розділяють космічний час на два плани: минуле й майбутнє. Композиція презенса поєднує в собі сему майбутнього та сему минулого, теперішній час у своєму граматичному значенні відображає відносний плін часу. Оперативний час – це матеріальний субстрат мовленнєво-мисленнєвої діяльності мовця,

у тимчасовий простір, у межах якого відбувається оформлення слова як одиниці мови [3, с. 11].

Г. Гійом стверджував, що кожне слово, перш ніж поступити в мовлення, формується відповідно до певної операційної системи. У мовленнєвих структурах завжди можна знайти такі послідовності операцій їх формування, які відповідають мовним операціям, що протікають у лінгвістичній свідомості до початку мовлення. У кожному з дискурсивних моментів приховується генезис слова з усім комплексом оперативних моментів. У процесі говоріння під час переходу від потенційного мовлення до реалізованого сам момент оформлення виступає носієм усього генезису словесної форми, що складається з більш або менш тривалого ланцюга оперативних моментів. Так, у формі Futur simple *il chantera* ми бачимо реалізацію таких мисленнєвих операцій, що передують її появі, як вибір стану, вибір виду, вибір способу, вибір часу, вибір особи. Однак варто зазначити, що носії індоєвропейських мов помічають час формування фрази, а не час формування слова. Фразовий час усвідомлюється як такий, що відповідає моменту мовлення, проте не відповідає послідовно розташованим сегментам часових проміжків. Інакше кажучи, мовець здатен хронометрувати дискурсивний час, тобто час побудови фрази, однак не здатен хронометрувати час побудови потенційної одиниці мови – слова. На цій підставі в психосистематиці протиставляється свідомо (дискурсивна) та несвідомо (глюкогонічна) операційність. Конструювання фрази розміщується хронологічно в першому, а конструювання слова – у другому, тобто часі, який неможливо відчуту [3, с. 12].

Досліджуючи взаємозв'язок часу, який усвідомлюється, з моментом мовлення, Г. Гійом вказує на необхідність розрізнення «уявлення» про час і вираження часу. Перше є фактом понятійної сфери, а тому стосується мови, а друге є фактом мовлення. Уявлення про час у свідомості людини є постійним, безперервним, а вираження часу в мовленні передбачає вміщення дії в певний момент певного проміжку часу [5]. Для позначення зв'язку між граматичним часом і моментом мовлення Г. Гійом вводить поняття інциденті, яка позначає контакт дії з моментом часу, тобто виконання дії, та поняття декаденті, яка у свою чергу вказує на віддалення дії в минуле від моменту контакту з моментом часу, тобто часу виконання дії.

Якщо презенс є умовною межею між майбутнім і минулим та якщо ця межа поєднує в собі моменти майбутнього й минулого, то сам цей момент являє собою останню мить минулого та першу мить майбутнього. Якщо порівняти структуру презенса французької мови зі структурою її першоджерела – латинської мови, то стає зрозумілим, що рішення французької мови є більш вдалим, оскільки воно краще передає ідею цілісності презенса, що полягає у відсутності розриву в часі. У реальній дійсності цього розриву не існує. У латинській мові частки майбутнього та минулого, знаходячись поряд, розходяться вправо (футурум) і вліво (претеріт), а у французькій мові вони знаходяться одна над одною, переходячи, вливаючись одна в одну (див. рисунки 4 та 5) [1, с. 186].

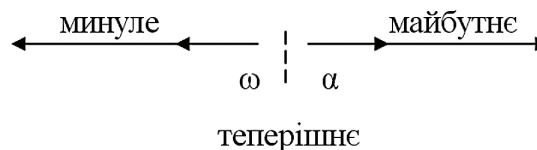

Рис. 4. Схема розташування теперішнього часу на мовленнєвій вісі в латинській мові

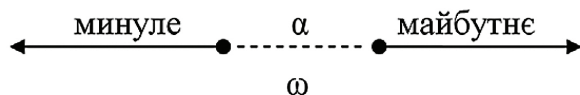

Рис. 5. Схема розташування теперішнього часу на мовленнєвій вісі у французькій мові

Незвичний характер цих міркувань підкріплюється фактами французької мови. В індикативі французьке дієслово має п'ять флексивних форм, які семантично й морфологічно перебувають у суворо симетричних відношеннях. Варто зазначити, що складні аналітичні форми утворюють іншу систему. Розглянемо флексивні утворення індикатива на прикладі дієслова *aimer* (див. рисунок 6).

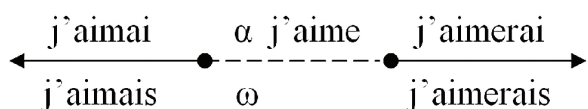

Рис. 6. Схема флексивних форм дієслова у французькій мові

Дієслівні форми верхнього рівня є такими: ліва – *j'aimai* – простий претеріт (*passé simple*), права – *j'aimerai* – категоричний футурум (*futur simple*). Дієслівні форми нижнього рівня є такими: ліва – *j'aimais* – імперфект (*imparfait*), права – *j'aimerais* – гіпотетичний футурум (*futur dans le passé, conditionnel*) [1, с. 187].

Для довершеності формування образу часу необхідно, щоб на шляху до кінцевого її виникнення вона не знайшла жодної перепони. Інакше думка ніби зупиняється перед цією перешкодою, затримується у своєму русі та в цей момент отримує неповне уявлення про час (*temps in fieri*), тобто час, що лише формується, проте ще не сформувався. Такому моменту в мові відповідають форми суб'юнктива. Поняття, що лежать на шляху руху думки, формують образ часу та здатні цей рух затримати, «містяться» в значенні дієслів, які зупиняють на собі думку. Наприклад, коли вживається дієслово *croire*, яке не затримує на собі увагу, думка проходить крізь нього, до дієслова підрядного речення, а коли вживається дієслово *regretter*, воно затримує думку, не даючи їй відразу перейти далі: *je crois qu'il est venu* (*milieu interceptif, Présent de l'Indicatif*); *je regrette qu'il soit venu* (*milieu non-interceptif, Présent du Subjonctif*).

Сам факт того, що індикатив французької мови має десять часових форм (у тому числі кондіціонал), а суб'юнктив – лише чотири, свідчить про те, що їх відношення до вираження часу є різним. Якщо форми індикатива можуть точно визначити момент здійснення дії, то форми суб'юнктива роблять це досить приблизно, оскільки час, що вони представляють, не розділяється на періоди теперішнього, минулого й майбутнього. Порівняймо, наприклад, *j'attendrai qu'il soit venu* та *je regrette qu'il soit venu*; форма *soit venu* в першому випадку відносить дію до майбутнього, а в другому – до минулого. Характеризуючи відношення між формами індикатива й суб'юнктива, Г. Гійом вважав, що «спосіб є функцією контакту або неконтакту дії з актуальністю» [6, с. 37].

Залишається з'ясувати, які поняття, на переконання Г. Гійома, дозволяють або не дозволяють точну часову локалізацію дії підрядного речення. Таких понять, які стверджують чи не

стверджують дію підрядного речення, Г. Гійом виокремлює чотири: можливість, вірогідність, упевненість і достовірність.

Поняття можливості відповідає першому етапу представлення дії в часі, яке ще не є пов'язаним із певним часовим планом (суб'юнктив). Можливість виконання дії потребує вживання суб'юнктива, воно виключає ствердження й точну актуалізацію дії. Ідея можливості допускає як наступне здійснення, так і нездійснення дії, наприклад: *il est possible qu'il vienne*. Три інші поняття – вірогідність, упевненість і достовірність – відповідають третьому етапу (індикатив) формування образу часу. Коли ці три поняття виражаються в головному реченні, то вони передбачають вживання в підрядному реченні форм індикатива, наприклад: *il est probable qu'il viendra; il est certain qu'il viendra; il est vrai qu'il viendra*. «Вірогідність» передбачає більше шансів на здійснення, ніж на нездійснення дії. «Можливість», навпаки, нейтралізує здійснення дії, тобто перетворення її на реальність, а отже, шанси на здійснення дії чи нездійснення її в майбутньому є рівними. Ідея вірогідності вміщує можливість актуалізації, шанси на здійснення дії переважають, дія може стверджуватись, проте не категорично. Ідея впевненості являє собою найвищий ступінь вірогідності. Над ідеєю впевненості стоїть поняття достовірності, яке неминуче пов'язує дію з реальністю її виконання [2, с. 81].

У плані вивчення дієслівних форм дуже цікавою є позиція наказового способу в системі французької мови. Імператив французької мови традиційно вважається окремим способом дієслова, однак варто взяти до уваги, що імператив слугує в мовленні для передачі побажання, прохання або наказу. До того ж у французькій мові так званий імператив навіть не має своєї власної форми, а використовує форми індикатива й суб'юнктива. Відтак віднесення дії французького імператива до теперішнього або майбутнього часу є ситуативним, тобто визначається лише контекстом мовлення. На цій підставі Г. Гійом не відносить французький імператив до системи мови, обмежуючи його приналежність системою мовлення.

Висновки. Таким чином, теорія психосистематики Г. Гійома визначає форми дієслівних способів як відображення в мові ступеня просування формування образу часу у свідомості людини. Початковим етапом у формуванні уявлення про час у французькій мові відповідають «номінальні форми» (інфінітив і прислівник). Вони взагалі не пов'язуються з поняттям зовнішнього часу та передають дію не в динаміці, а в статичності. Недовершеному формуванню образу часу у французькій мові відповідають форми суб'юнктива, які називають дію без точного її відношення до моменту часу. Довершений образ часу відповідає індикативу, який представляє дію в її відношенні до певного часового плану. Способи є зупинками в русі на шляху формування образу часу у свідомості людини. Особлива позиція імператива французької мови позиційно розміщує його в системі індикатива. Форми другого й третього етапів (суб'юнктива та індикатива) здатні виражати проспективне значення, яке є конвенційним, а отже, обумовлюється самою системою мови (як форми майбутнього часу індикатива), або оказіональним (як форми суб'юнктива чи імператива, чия реальне значення не обумовлюється системою мови, а до кінця актуалізується в мовленні).

Література:

1. Гійом Г. Принципи теоретической лингвистики / Г. Гійом ; общ. ред., послесл. и коммент. Л.М. Скрелиной. – М. : Прогресс, 1992. – 224 с.
2. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Гюстава Гийома : [курс лекций по языкознанию] / Е.А. Реферовская. – СПб. : Академический проект, 1997. – 126 с.
3. Скрелина Л.М. Рекомендации к спецсеминару по системе языка и

- речевой деятельности / Л.М. Скредина. – Архангельск : Изд-во Архангельского ун-та им. М. Ломоносова, 1986. – 68 с.
4. Скредина Л.М. Систематика языка и речевой деятельности / Л.М. Скредина. – Л., 1980. – 38 с.
 5. Guillaume G. La représentation du temps dans la langue française. Le Français moderne / G. Guillaume. – Paris, 1951. – 170 p.
 6. Guillaume G. Temps et Verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps / G. Guillaume. – Paris, 1965. – 134 p.
 7. Pottier B. Représentations mentales et catégorisations linguistiques / B. Pottier. – Paris : Louvain ; Peeters, 2000. – 318 p.
 8. Valin R. Introduction 9-67 / R. Valin // Leçons de linguistique de G. Guillaume 1948–1949 Série A. Structure sémiologique et structure psychique de la langue française. – Québec : Les Presses de l'Université Lavale ; Paris : Librairie C. Klincksieck, 1971. – P. 11–24.

Кирковская И. С. Формирование образа времени в системе французского языка согласно теории психосистематики

Аннотация. Статья посвящена изучению образа времени согласно теории психосистематики Г. Гийома. С целью изучения проспективного аспекта употребления форм

индикатива, субъюнктива и императива в статье исследуются этапы формирования образа внутреннего и внешнего времени в сознании человека. Отдельное внимание уделяется изучению наклонений французского языка.

Ключевые слова: внешнее/внутреннее время, оперативное время, проспективный аспект, субъюнктив, императив, дискурсивное время, космическое время, глосогеническое время, праксеогеническое время.

Kirkovska I. The time image formation in the French language in accordance with the psycho-systematics theory

Summary. The article deals with the studying of the time image from the position of psycho-systematics theory by G. Guillaume. In order to investigate prospective aspect usage of indicative, subjunctive and imperative moods, the author does the research on the formation stages of the inner and external time in the human consciousness. The studying of French moods deserves individual attention.

Key words: inner/external time, operational time, prospective aspect, subjunctive, imperative, discursive time, cosmic time, glossogenie time, praxeogenie time.